

Nagy Dóra

Bornemissza Anna egyháztámogató tevékenysége*

„Isten az én reménységem, az kinek kezében minden biradalam, az ki megalázhat s fel is magasztalhat, megszorít s meg is vigasztalhat...”¹ Bornemissza Anna, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem felesége ezekkel a sorokkal indította az Erdélyre vonatkozó számadásokat tartalmazó gazdasági naplóját. Az idézet egyértelműen kifejezi Apafiné mély vallásosságát. Életében számos csapás érte. Először férje került a krími tatárok fogságába II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának idején, ami hatalmas terheket rótt az asszonyra. Amikor évekkel később Apafi hazatért, a fejedelemség igazgatásának terhével és az egymás után születő gyermekeik sorozatos elvesztésével kellett megbirkózniuk. Közülük a felnőttkort egyedül a későbbi fejedelem, II. Apafi Mihály érte meg. Bornemissza Anna leveleiből kitűnik, hogy élete tragédiái során mindig Istenben keresett megnyugvást, így tudta ezeket a sorscsapásokat is elfogadni. Nem lehet véletlen tehát, hogy Erdély első asszonyaként nemcsak azért vállalta fel a patróna szerepet, mert kötelessége volt, hanem azért is, mert belső indíttatása is volt rá. Jó például szolgálhatott neki I. Rákóczi György fejedelem felesége, Lorántffy Zsuzsanna is, akinek az udvarában nevelkedett. Bornemissza Anna hol egyedül, hol férjével közösen több olyan intézkedést, adományt tett, mellyel a református egyházat és iskolákat támogatta.

Református iskolák és diákok támogatása

Az egyháztámogatás köréből kiemelkedik a különböző református iskolák segítése. A fejedelemszony saját uradalmaiban hathatósabban tudta patronálni az iskolákat. Ezek között kiemelt helyet foglalt el a fogarasi iskola, melynek történetéről és működéséről az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban őrzött forrásoknak és Fejér Tamás alapos kutatásainak köszönhetően igen sokat tudunk. Fogaras speciális státusszal bírt az Erdélyi Fejedelemségen belül, úgynevezett liber baronatus volt; egyedi adózással, saját joghatósággal rendelkezett, birtokosa – a református konzisztórium mellett – a terület egyházjogi felügyeletével is bírt.² Ezt az uradalmat általában a mindenkori fejedelemszony kapta meg, Bornemissza Annát 1663. október 23-án iktatták be a birtokba.³ Fogarason Lorántffy Zsuzsanna nyomdokaiba lépve Apafiné is kiemelten támogatta a feltételezhetően középkori gyökerű iskolát. Az iskola vezetője a rektor, vagyis az iskolamester volt, aki gyakran a templomban is prédikált.⁴ Az egyházközség feladata volt az iskolamester Fogarasra költöztetését, valamint „*az ottani berendezkedésüikkel kapcsolatos költségeket*”⁵ rendezni. A magyar iskolamester és prédikátor fizetését nagyrészt a fejedelemszony, mint birtokos határozta meg, és nagymértékben hozzá is járult. Jövedelme a város lakói által

* A *Reformáció Közép- és Délkelet-Európában* c. konferencián (Eperjes, 2017. december 4–7.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Szádeczky (szerk.) 1911. 5.

² Fejér 2012. 129.

³ Szilágyi (szerk.) 1888. 249.

⁴ Fejér 2010. 108.

⁵ Uo. 129.

fizetett pénzbeli összegből, a diákok tandíjából, a patrónus részéről a várból juttatott természetbeni járandóságából, valamint egyéb juttatásokból (pl. a piacon eladott bármilyen fából befolyt vámpénzből) állt. Szállást és ellátást is kellett számára biztosítani.⁶ 1666-ban az iskolamesternek a várból járó fizetése 32 urna bor – 1662-ben még csak 25 urna –, 8 köből búza, egy verő disznó volt, melyet negyedévente, vagyis kántoronként kapott meg. Ezen felül további juttatások is megillették, pl. a temetésen járó összeg 2/3-a.⁷ Összehasonlításképpen a huszti iskolamester fizetése az 1671. évi számadás alapján 40 forint készpénz – szintén 40 forint készpénz járt a prédikátornak –, 8 köből búza, 2 verő disznó, 80 libra túró, 8 bárány, 6 kósó.⁸ A harmincadokból látták el a brassai magyar papot, aki évente 50 forintot, míg az iskolamester 25 forintot kapott.⁹ A készpénz mellé járó természetbeni juttatás a helyi adottságoknak megfelelően eltérhetett.

A fogarasi iskolában színvonalas oktatás folyt. Ennek fenntartásához azonban az iskolamester már nem volt elegendő, ezért 1682-ben a fogarasi református konzisztórium a fejedelemszonyhoz fordult. Arra hivatkozva, hogy az iskolában megszorodtak az apró gyerekek, preceptor, vagyis segédtanító kirendelését, fizetésének támogatását kérték. Az ő feladata lett a kisebbek ábécére, syllabizálásra, olvasásra tanítása, míg az iskolamester a nagyobbakkal ismertette a latin grammatica, syntaxis, poézis, rhetorica rejtelmét.¹⁰ A fejedelemszony természetbeni jövedelemként négy kis köből búzát, egy makkra hízott dézsma sertést és két sajtot adott a segédtanítónak, de azt is megjegyezte, hogy „*voltanak volna itt öreg deákok, akik gyermekeket taníthatnak volna.*”¹¹ Négy évvel később a fogarasi eklézsia kurátorai ismét preceptorért és annak fizetéséhez való hozzájárulásért könyörögtek.¹² Az udvarbíró ugyanis az elmúlt két évben nem szolgáltatta ki a természetbeni járandóságot, és így hiába adta meg a város a maga részét a segédtanító fizetéséhez, az nem volt elég a felfogadására. A fejedelemszony megígérte, hogy eljár az ügyben, de ismételten kioktatta a kurátorokat: „*noha mint ennek előtte is írtuk; voltanak itt az Apró Deák gyermekek tanítására öregebb Deákok, kiknek kiadatik mind rendbéli Praebendájok, mind mesternek, mind másra.*”¹³ Az intellektus végül hatott, mivel valóban a diákok közül választottak segédtanítót.

A pontos szervezés ellenére néhanapján előfordultak a járandóság kiadásában kisebb fennakadások. 1663-ban Csengeri István rektor jelentette a fejedelemszonynak az iskola fogyatkozásait, aki elrendelte az udvarbírónak, Boér Istvánnak, hogy szolgáltassa ki az iskolamesternek a vásári vámpénz őt illető részét, valamint keríttesse be az iskola épületét sövényvel vagy boronával.¹⁴

Bornemissza Anna az iskola működése mellett nagy gondot fordított a fogarasi alumnus diákok ellátására, őket ösztöndíjjal támogatta. Már Lorántffy Zsuzsanna is rendelkezett néhány növendék ellátásáról. Ezek magyar diákok voltak, akiknek kezdetben egy,

⁶ Uo. 133.

⁷ Uo. 137.

⁸ A datálás bizonytalan, az 1676. vagy 1677. évi conventiók kimutatásáról lehet szó. A természetbeni juttatásokat nem tüntették fel!

⁹ Thallóczy 1878. 420.

¹⁰ Fejér 2010. 141.

¹¹ ErdRefLt FogRefLt Fasc. 1. nr. 23.; Fejér 2010. 141.

¹² KvAKt Ms. U. 989. 1686. szeptember 5.; Fejér 2010. 142.

¹³ ErdRefLt FogRefLt Fasc. 1. nr. 24.; Fejér 2010. 141–142.

¹⁴ ErdRefLt FogRefLt Fasc. 1. nr. 8.

majd két forint járt évente, valamint egy köből búza és egy sajt.¹⁵ Ezért szolgálattal tartoztak a várban. A diákok étkeztetése nagy terhet jelenthetett. Erre nemcsak az iskolamesterek szinte rendszeresnek mondható, segílyt kérelmező leveleiből következtethetünk, de a fogarasi református konzisztórium által kiadott rendeletből is. Fogaras mezővárosában ugyanis kötelezővé tették mindenkinek, hogy negyedévenként egyszer négy diák étkeztetéséről gondoskodjon. Erről lista készült, ami alapján néhányan részleges, mások teljes kedvezményt kaphattak anyagi állapotukat figyelembe véve, amit a listán külön is jelöltek.¹⁶ 1668-ban a fejedelemszony arra is utasította Boér István fogarasi provizort, hogy „*a scholabeli gyermekeknek pedig csináltasson köntösöket.*”¹⁷

Bár a fogarasi magyar iskoláról tudjuk a legtöbbet, a részadatok alapján úgy tűnik, a fejedelemszony további birtokain, többek között Huszton is hasonló volt az eljárás, ami a támogatást illeti. Itt az alumnusoknak összesen 48 forint,¹⁸ ruhának való posztó, fejenként 6-6 bárány, 1-1 verő disznó, napi 4-4 cipő járt.¹⁹ A fejedelemszony bőkezűen támogatta az egyes kollégiumokat is. 1668 januárjában Zemplén vármegye református papsága kereste meg Apafinét, hogy a sárospataki iskola számára éves segílyt kérjen.²⁰ A gazdasági naplókban rendszeres nyoma van annak, hogy a kollégiumot a továbbiakban is támogatta pl. a harmincadokból vagy árendákból befolyt összegből. A Nagyenyedi Kollégiumban – ahol a Gyulafehérvárról elmenekült diákok és tanárok telepedtek meg – is gondoskodott a fejedelemszony ösztöndíjasokról. Kiskomáromi István, az iskola tanára levelében köszönte meg az iskola támogatását, és azt, hogy a diákok negyedévente az udvarban lakhattak és ott szolgálhattak. „*Hogy Nagyságod mind ennyi siralmas időkben is az Isten gyászbanborult Sionának javáért ez szegény Collegiumban levő Christus Jesus tanítványi kitsiny seregért ily buzgó szerelemmel vigyáz, nem lésszen elfelejtve az Egek Uránál.*”²¹ A nagyenyedi diákok támogatásáról Kocsárdy István tanár fejedelemszonyhoz írt levele is tanúskodik, aki 1667-ben nyolc alumnusa miatt fordult Bornemissza Annához.²² A fejedelemszony a Kolozsvári Kollégium növendékeinek évente 100 forintot rendelt az ottani akna jövedelméből. 1673-as utasításából az is kiderül, hogy ezt az összeget már két éve nem adták meg, így ekkor azt is pótolhatta.²³ Az 1680-as évek elején félévre adták ki a kollégium ellátására szánt összeget (korábban ezt havonta adták), ami általában 300 forint – vagyis évente 600 forint – volt kollégiumonként a diákok ellátására. 1683-ban pl. a következők szerint állt össze a Sárospataki Kollégium 600 forintos támogatása: a töröcsvári árendából 363 forintot, a prefektustól 150 forintot, a gyulafehérvári udvarbírótól 74 forintot, a költőpénzből pedig 13 forintot rendeltek ki számukra.²⁴ A gazdasági naplók tanúsága szerint a Gyulafehérvári Kollégium is rendszeresen részesült támogatásban. 1684 júliusában pl. a portusi harmincadból kaptak 300 forintot,²⁵ 1685 augusztusában az alumnusok

¹⁵ Szádeczky 1892. 631.

¹⁶ ErdRefLt FogRefLt Protocollum ecclesiae reformatae Fogarasiensis (1715–1772). 77–81.

¹⁷ Beke 1896. 48.

¹⁸ MNL OL F 439. nr. 79.

¹⁹ Uo. P 1239. 9. doboz. Huszti conventiók kimutatása, 1671. június 9.

²⁰ Thury (szerk.) 1906. 42.

²¹ KNLt Fond nr. 594. No. 996.

²² Thury (szerk.) 1906. 42.

²³ MNL OL F 12. XI. csomó. 107/a. 12. nr. 70.

²⁴ Szádeczky (szerk.) 1911. 433.

²⁵ Uo. 436.

ellátására a balázsfalvi uradalomból 100 köböl búzát is rendeltek.²⁶ Fennmaradt a kollégium seniorának, Buzinkai Györgynek két elismervénye is. 1685. augusztus 13-án arról nyilatkozott, hogy átvette a 300 forintot, amit Bornemissza Anna saját tárházából adtak ki.²⁷ 1687. április 12-én kelt nyugtája szerint a kollégium alumnusai számára, vagyis 40 főre átvett 50 forintot. Ez az összeg a fehérvári udvarbíró convictiója volt, ami még az 1676. évi elmaradásra vonatkozott.²⁸

Mint ahogyan az már Fogaras esetében is felmerült, Apafiné igyekezett a tanárok szállásáról is gondoskodni. Így például 1687. december 10-én Kiskomáromi István gyulafehérvári tanár Bornemissza Annához fordult, hogy az elhunyt Buzinkai György szállását megkaphassa, mert jelenlegi szálláshelyén „*a német katonaság miatt nincs biztonságban.*”²⁹

Az egyes iskoláknak nagyon fontos volt a támogatás, mert sokszor nem rendelkeztek önálló birtokkal, így bevételi forrásuk is csekély volt. A sóval vagy a sóból befolyt összegből a fejedelem és felesége a református egyházat és iskolákat is támogatta.³⁰ A kamara sóregálé jövedelméből a „*máramarosmegyei, szigeti, bosszú- és úrmeszői, buszfi protestáns lelkészek, valamint a szigeti, bosszúmezői és técsői iskolák évenként összesen 7000 sókövet kaptak ajándékba*”,³¹ melyet a 18. században arra hivatkozva csökkentettek az elenyésző töredékére, hogy ez a fejedelmi pár, mint protestáns uralkodók magánadomány volt.

A peregrináció pártolása

A fejedelmi pár azt is felismerte, hogy az oktatás színvonalának fenntartásához elengedhetetlen a megfelelő képzettségű tanárok jelenléte az egyes iskolákban, így a peregrinációt is pártolták. Szentgyörgyi Beke György, a fogarasi iskola rektora 1666 májusában kötelezvényt adott arról, hogy a 300 talléros támogatásért cserébe hazatérése után prédikátornak vagy tanítónak „*adja magát*”.³² Miután megérkezett Leidenbe, a fejedelemszszonynak levélben számolt be az útiról 1666 szeptemberében.³³ Ebből az is kiderül, hogy Debrecenből, Patakról és Beregszászból is tartottak vele magyarok, akiket – rajta kívül – igencsak megviselt a tengeribetegség. Erdélyi útítársa Köpeczi János udvari orvos volt. Egy másik peregrinusról is van adatunk a korszakból, Köleséry Sámuel 1681. április 17-én nyújtott be kérelmet „*holland egyetemeken tanuló fia támogatása iránt.*”³⁴

Könyvkiadási mecenatúra

A fejedelem és felesége patrónusi tevékenysége a könyvkiadásra is kiterjedt. Czeglédi István kassai prédikátor már 1665-ben kérte levélben a fejedelemtől, hogy támogassa

²⁶ Uo. 376.

²⁷ Uo. 440.

²⁸ MNL OL F 439. nr. 70.

²⁹ Thury (szerk.) 1906. 56.

³⁰ Trócsányi 1980. 234.

³¹ Bakács 1933. 619.

³² Thury (szerk.) 1906. 41. Megjegyzendő, hogy Fejér 2010. 117. 500 talléros támogatásról ír.

³³ KNLt Fond nr. 594. No. 283. Szabó Károly sajátkezű feljegyzése szerint megjelent a Protestáns Közlönyben, 1889-ben.

³⁴ Trócsányi 1980. 291.

műve megjelenését.³⁵ Czeglédi 1667-ben beküldte kéziratát, majd 1668. szeptember-október között személyesen kérte a fejedelmi pártól Erdélyben az iskola támogatását, könyvei kiadatását.³⁶ 1668. december 13-án írt leveléből kiderül, hogy Bornemissza Anna volt készülő munkájának támogatója. A prédikátor részletesen tájékoztatta a fejedelemszszonyt, hogy hol tart a munkában, mely részekkel készült el, és melyek vannak még hátra. Ígéretet tett arra is, hogy miután kinyomtattatja, a fejedelemszszonyt fogja ajánlani. Bornemissza Anna személyes találkozásukkor még egy kis könyvecskét is adott neki az egyes felekezetek közötti villongásokról, de abban nem volt benne minden, így azokat Czeglédi saját, készülő munkájában kiegészítette. Célja az volt, hogy a könyvet minden olyan „együgyű” ember használni tudja, aki tud olvasni, de természetesen a reformáció tanainak védelmére szánta. A fennálló munkák finanszírozására, 100 forint megadására az alábbiakkal kérte a fejedelemszszonyt: „Nagyságodat alázatosan kérem, ne vonja meg e szent munkátul Fejedelmi adakozó kezét, had kezdessem el az új esztendőben nyomtatását. (...) E summát Isten kívánja Nagyságodtul én általam.”³⁷ Czeglédi egyébként 1668. december 28-án újabb levelet írt a fejedelemszszonyt, akkor is a könyvre gondolhatott: „mostan is ugyanazon szent dolognak a végbenviteléért alázatosan könyörgök Na[gysá]godnak. Valóban nagy hasznot teszen Na[gysá]god az egész keresztyénségnek, ha mulandó költségét az öröké váló jóra tartozandótul nem szánja, melyrül alázatosan kérem Na[gysá]godat hová hamarébb tudósítson.”³⁸ A művet eddig még nem sikerült beazonosítani, talán meg sem jelent. Elképzelhető, hogy Bornemissza Anna ennek a könyvnek a nyomtatására rendelt 50 forintot Verese gyházi Mihály tipográfusnak 1669. február 9-én.³⁹ Czeglédi, a kassai egyház vezetője aztán 1672-ben fogságba esett, majd meghalt.⁴⁰

Komáromi Csipkés György *Papistaság Ujságja*,⁴¹ Nógrádi Mátyás *Idvösség Kapuja*,⁴² Tofeusz Mihály *A Szent Soltarok Resolutioja*,⁴³ Pósházi János *Igazság istápjja* című művének az ajánlásában a fejedelem és Bornemissza Anna neve egyaránt szerepel, ami azt is mutatja, hogy támogatták ezek kiadását. Pósházi János munkáját Sárospatakon nyomtatták 1669-ben, és 1670-ben a fejedelmi pár költségén kötötték be.⁴⁴ Valószínűleg a fejedelemszszony kérésére, a teljes költség finanszírozása mellett fordította le német nyelvről Nadányi János református lelkész, Bornemissza Anna rokona a *Kerti dolgoknak leírása* című könyvet, melyben teológiai utalások is vannak.⁴⁵

³⁵ V. Ecsedy 2005a. 296. Ez a könyv a Dagon lendülése lehetett, ami Apafinak ajánlva jelent meg 1670-ben. V. Ecsedy 2005a. 297.

³⁶ Petrőczy 2015. 271.; V. Ecsedy 2005b. 392.

³⁷ KNLt Fond nr. 594. No. 534.; V. Ecsedy 2005b. 393. A levél megjelent: Szabó 1871. 5–6.

³⁸ Koncz 1888. 857.

³⁹ Beke 1896. 51.

⁴⁰ Révész 1894. 532.; V. Ecsedy 2005a. 295. úgy tudja, 1671-ben halt meg.

⁴¹ Szabó 1871–1873. 77.

⁴² Uo.

⁴³ Uo. 87.

⁴⁴ Petrőczy 2015. 269.

⁴⁵ Uo. 272.

Prédikátorok kinevezése és fizetésük támogatása

A fejedelemszony a felügyelete alá tartozó birtokokon az egyes prédikátorok megválasztásának ügyével is foglalkozott, fizetésükhöz is hozzájárult. Az uralkodó elvileg a kancellárián keresztül szólhatott bele a papi tisztségek betöltésébe, de ezt sokszor inkább személyesen tette meg, „elsősorban saját felekezete esetében.”⁴⁶ Ez nem egy esetben a fejedelemszonymnál is előfordult. 1668-ban Brassóból rendelt Gyulafehérvárra egy papot, hogy az ottani gyülekezet ne maradjon prédikátor nélkül.⁴⁷ Ugyanebben az évben a balázsfalvi eklézsia tagjai voltak kénytelenek magyarázkodni Bornemissza Annának, amiért a fejedelemszony üzenete ellenére nem tartották meg az ottani papot, de annak „botránkoztató” élete, súlyos fogyatkozásai a szent szék előtt sem maradtak titokban.⁴⁸ 1678-ban a fejedelemszony az alábbi sorokkal hívta fel Réti János vámosgálfalvi udvarbíró figyelmét a közelgő papválasztásra: „Isten kegyelmességéből közelgetvén már Sz[ent] Gergey napja, melyhen szoktak az papok változni. Az lévén azért mógya, hogy az hol az hallgatóknak kedve tartya, annak előtte az papokat marasztassa: mi azért az magunk részéről meg lévén elégedve az Gálfalvi mostani pap tanításával. Te is salut összevgyűjtvén beszélgessetek rólla és marasztátok meg idején, hadd tuggya magát mibe az alkalmaztatni. Hasonlóképpen az mestert is marasztátok meg.”⁴⁹ 1684-ben a dévai református gyülekezet is megkereste a fejedelemszont, mert szerették volna a hozzájárulását kérni, hogy a lelkész nélkül maradt hivatalt „a románul is tudó Eperjesivel töltsék be”,⁵⁰ aki végül nem foglalta el az állást.⁵¹ A fejedelemszony a lelkészek eltartásához is hozzájárult. Így pl. a fogarasi főpaprak a várból járó fizetése 40 forint, 120 vödör bor, 2 verő disznó, ruhára 40 forint, 15 bárány; a várostól 100 forint volt. „Len, kender, dézma embereken mind.”⁵² Bornemissza Anna a fogarasi második prédikátor ellátásáról is rendelkezett.⁵³ A fejedelemszonymnak arról is többször kellett intézkednie, hogy a Fogaras városában élők megadják az egyháznak járó pénzt. Sokan ugyanis azzal érveltek, hogy nem hallgatják a református prédikátor tanításait – lévén a mezőváros lakóinak többsége más felekezeten. A fejedelemszony ezzel nem törődve igyekezett mindenkin behajtani az összeget a következőre hivatkozva: „Istennek kegyelmességéből mi immár ennek a fogarasi várnak, és hozzá tartozó vidéknek ura lévén, hozzáánk illendő és tartozó dolognak esmérjük és tartjuk, hogy itt való ecclesiánkra vigyázzunk, vigyáztassunk, és fogyatkozásait orvosoljuk, jó példát hagyván erre, az Istenben kimúlt és boldogult öreg Rákóczi Györgyné fejedelemszonym is. Mostan azért értesünkre adatván, hogy itt Fogarasban lakó némely idegen nemzetű és vallásunkon nem lévő emberek praedicator híviünknek nem akarnak fizetni, az okon, hogy ők tanítását nem hallgatják, nem nézhetjük hunyorgató szemmel, s el nem vesztegelhetjük.”⁵⁴ Az intelmeket aztán 1668-ban is meg kellett ismételni.⁵⁵ A harmincadokból kapta a fizetését a brassai magyar pap, évente 50 forintot, a kolozsvári portus árendájából a két magyar papnak 230 forintot adtak.⁵⁶ 1667-ben a dévai majorság

⁴⁶ Trócsányi 1980. 220.

⁴⁷ MNL OL F 12. XI. csomó. 107/b. 1668. június 3.

⁴⁸ KNLt Fond nr. 594. No. 377.

⁴⁹ Uo. No. 410.

⁵⁰ Fejér 2010. 118.

⁵¹ Uo.

⁵² Szádeczky 1892. 631.

⁵³ ErdRefLt FogRefLt Fasc. XXXII. nr. 310.

⁵⁴ Uo. Fasc. 1. nr. 17.

⁵⁵ Fejér 2010. 134.

⁵⁶ Thallóczy 1878. 420.

búzájából a papnak,⁵⁷ illetve 1672-ben a papnak és az iskolamesternek is adtak fizetést.⁵⁸ A vinci udvarbíró az ottani prédikátornak 50 forintot adminisztrált 1684-ben.⁵⁹ A fejedelemszony többször rendelkezett leveleiben provizorainak az egyes prédikátorok conventióinak kiadásáról,⁶⁰ de az uradalmi kimutatások is tanúskodnak a fizetésekről. A kifizetések az uradalmak, a harmincadok, a sókamarak stb. jövedelmeiből történtek készpénzben, valamint természetbeni juttatásban.

A prédikátorokra egyébként nagy gondot fordított Bornemissza Anna, különösen azokra, akiknek a szolgálatával meg volt elégedve. Említésre méltó Pataki István, aki 1674 júniusában Teleki Mihállyal ment Radnóra, aki bemutatta őt a fejedelmi párnak. Pataki 1675. március 1-jén kapta meg a radnói prédikátorságot. Szeptemberben jelentette a fejedelemszonnak házassági szándékát az udvarbíróné közvetítésével. Miskolci Juditot a fejedelmi pár pártoló levelével kérhette feleségül. Bornemissza Anna a napló tanúsága szerint többször küldött nekik ezt-azt, így pl. feleségének egy ízben egy róka bélést, Miskolci Judit „udvarolni” is volt a fejedelemszony udvarában, majd a dajka betegsége idején az egyik fejedelmi gyermeket szoptatta is.⁶¹

Építkezések finanszírozása

Egyházi építkezések pénzbeli támogatására a gazdasági naplókban csupán néhány feljegyzés utal. Ezek szerint a fejedelmi pár 1667-ben a diószegiei székelyhidi proventust érintő tartozásából elengedett 200 forintot az ottani templom építésére.⁶² 1664 februárjában Csengeri István kérésére rendelkezett Apafi Mihály a fogarasi egyház épületének rendbetételéről, az ottani egyháznak járó javadalmakról.⁶³ Bornemissza Anna pedig 1665-ben engedélyezte, hogy a Fogarason, még Bethlen által épített, leromlott templom építőanyagát eladhassák és a pénz az egyházközségé legyen, amit a parókia építéséhez használnak fel.⁶⁴

A református hit védelmezése

A fejedelemszony a református vallás előírásait is hathatósan védte. A fogarasi várkapitánynak adott utasítás alapján a templomba nem járókat, vasárnap utazókat stb. bűntette;⁶⁵ ha valakit káromkodáson értek, kövel verték agyon; ha bejött a pap prédikálni a várba, aki nem volt ott, azt kalitkába zárták.⁶⁶

Amennyire támogatta a fejedelemszony a reformátusokat, annyira nem volt toleráns a többi felekezettel és nemzetiséggel szemben. Bornemissza Anna tiltotta Fogarason a

⁵⁷ Szádeczky (szerk.) 1911. 46–47.

⁵⁸ Uo. 46.

⁵⁹ Uo. 353–354.

⁶⁰ pl. Szádeczky (szerk.) 1911.; MNL OL F 12. XI. csomó

⁶¹ Török 1887. 147–150.

⁶² Szádeczky (szerk.) 1911. 51.

⁶³ ErdRefLt FogRefLt Fasc. 1. nr. 11.

⁶⁴ Uo. Fasc. 1. nr. 21.

⁶⁵ Szoleczky 2000. 204.

⁶⁶ Uo. 207.

pápista misét, a pap be sem jöhetett a városba.⁶⁷ Az 1657-ben Lorántffy Zsuzsanna által alapított román iskolát és annak alkalmazottait ugyanakkor támogatta.⁶⁸

Az elesettek támogatása

A fejedelemszony szívéen viselte a rászorulók sorsát is. Apafi 1664. évi, a fogarasi egyházközségre vonatkozó rendeletéből az is kitűnik, hogy a fejedelemszony Fogarason ispotályházat hozott létre, és elrendelte, hogy az ottani, arra érdemes szegényeknek a várból ellátást adjanak.⁶⁹ A korabeli források között fennmaradt kérelmek alapján Bornemissza Anna számtalan esetben juttatott kisebb-nagyobb adományt – búzát, szalmát, építőanyagot, ruhaneműt – a hozzá folyamodóknak.

Összegzés

A Bethlen Gábor és I. Rákóczi György által megkezdett iskolateremtő munkát folytatva a fejedelem és felesége az Erdélyt ért különböző megpróbáltatások ellenére is átmentették az oktatási intézményeket. A fejedelmi pár erőn felül – az erdélyi uralkodók közül a legtöbb pénzzel – támogatta a református intézményeket és az egyházi értelmiséget. Protestáns uralkodókként fő támogatásukat saját felekezetük élvezhette. Az Erdély további sorsát meghatározó, Caraffával kötendő megállapodásban Apafiék azt is kikötötték, hogy az egyházak és iskolák nem szenvedhetnek hátrányt.⁷⁰ Bornemissza Anna Lorántffy Zsuzsanna nyomdokain haladva, annak korábbi rendelkezéseit megerősítve, illetve azokat aktualizálva kiválóan továbbvitte a példát, és persze saját törekvéseit is megvalósította.

⁶⁷ ErdRefLt FogRefLt Fasc. 1. nr. 13.; Szoleczky 2000. 214.

⁶⁸ Fejér 2010. 138.

⁶⁹ ErdRefLt FogRefLt Fasc. XXXII. nr. 319.

⁷⁰ Trócsányi 1980. 168.

Dóra Nagy

The Church Support Activities of Anna Bornemissza

Anna Bornemissza, Princess of Transylvania found it important to aid the Reformed Church. Not only did she aid the church together with her husband, Mihály Apafi I, but she also continued this activity on her own. As a Patrone, she payed particular attention to the Reformed schools. This meant aiding the institution and the teachers, as well as some students. She meant to facilitate education and the spread of Reformed tenets by aiding book publishing. According to the sources, the monarch dealt with the election of the preachers of the estates subject to her supervision, she contributed to their salary in terms of material benefits, as well as benefits in kind. In her estate in Fogaras, she maintained a spital, where she gave food to the needy. Being the First Lady of Transylvania, the role of the Patrone was one of her duties on the one hand, and on the other hand, it was her volunteer task because of her deep religiousness. The presentation of her activities is very timely in the memorial year of the Reformation.

Források

Levéltári és könyvtári források

ErdRefLt	Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár
FogRefLt	Fogarasi Református Egyházközség Levéltára.
KNLt	Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale ale României, Cluj-Napoca)
Fond nr. 594.	Kemény József iratai. (Colecția personală Kemény Jozsef.)
KvAKt	A Kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjá Könyvtárában (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca)
Ms. U. 989.	Liber Regius ... Annae Bornemisza ...
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
F 12	Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Lymbus (43593. sz. mikrofilmtekercs).
F 439	A fejedelmi praefecturalis sedria jegyzőkönyve (1660–1688).
P 1239	9. doboz – II. sorozat. Apafi Mihályné Bornemissza Anna iratai és levelezése.

Forráskiadványok

Szádeczky (szerk.) 1911.	I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667–1690). Szerk.: Szádeczky Béla. Bp., 1911. Online: http://real-eod.mtak.hu/4127/1/MTA_Konyvek_204772_000871550.pdf (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
--------------------------	---

Szakirodalom

Bakács 1933.	Bakács István János: A sómonopólium Magyarországon III. Károly korában. In: Századok, 67. (1933) Pótfüzet. 611–653.
Beke 1896.	Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárrt (1300–1773). IV. In: Történelmi Tár, I. sorozat, 19. (1896) 1. sz. 45–62. Online: http://real-j.mtak.hu/4104/1/MagyarTortenelmiTar_1896_44_3_19.pdf (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)

- Fejér 2010. Fejér Tamás: A fogarasi partikuláris iskola fejedelemség kori rektorai. In: Erdélyi Múzeum, 72. (2010) 3–4. füzet. 106–144. <http://eda.eme.ro/handle/10598/25994> (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Fejér 2012. Fejér Tamás: A fogarasi református eklézsia egyházzogi státusa a 17. században. In: Erdélyi Múzeum, 74. (2012) 3. sz. 124–137. Online: <http://eda.eme.ro/handle/10598/26191> (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Koncz 1888. Koncz József: Czeglédi István kiadatlan levelei. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 31. (1888) 27. sz. 856–859. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ProtestansIskolai-Lap_1888/?pg=429&layout=s (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Petróczi 2015. Petróczi Éva: „Istennek szolgáló leány” Néhány vonás Bornemissza Anna portréjához. In: A nők és a régi magyarországi vallásosság. Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok. Szerk.: Bajáki Rita, Báthory Orsolya. Bp., 2015. 265–276. Online: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/614050/file/nok_es_vallasosság.pdf (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Révész 1894. Révész Kálmán: A kassai ref. egyh. gondnoka számadásai 1682–1688. II. In: Történelmi Tár, I. sorozat. 17. (1894) 3. sz. 522–534. Online: http://real-j.mtak.hu/4102/1/MagyarTortenelmiTar_1894_42_3_17.pdf (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Szabó 1871. Szabó Károly: Adalékok régi protestáns nyomdánk történetéhez. In: Erdélyi Protestáns Közlöny, 1. (1871) 1. sz. 5–6.
- Szabó 1871–1873. Szabó Károly: Az erdélyi közkönyvtárak régi magyar könyveiről. Az erdélyi muzeumi könyvtár régi magyar könyvei (1536–1711). Harmadik közlemény. In: Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei. 6. kötet, 1. füzet. Kolozsvár, 1871–1873. 76–92. Online: <http://epa.oszke.hu/01500/01579/00006/pdf/076-092.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Szádeczky 1892. Szádeczky Lajos: Fogarasi történeti emlékek V. In: Erdélyi Múzeum, 9. (1892) 10. sz. 607–639. Online: http://epa.oszke.hu/00900/00979/00048/pdf/EM_1892_09_10_607-639.pdf (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Szilágyi (szerk.) 1888. Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel XIII. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1888.
- Szoleczky 2000. Szoleczky Emese: Adalékok a fogarasi várnép és birtokos asszonya XVII. századi életéhez. In: Erdély és Patak fejedelemsasszonya. Tanulmányok születésének 400. évfordulójára I.

- Szerk.: Tamás Edit. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei. Sárospatak, 2000. 183–217.
- Thallóczy 1878. Thallóczy Lajos: I. Apafi Mihály udvara. I. In: Századok, 12. (1878) 5. sz. 413–431.
- Thury (szerk.) 1906. Iskolatörténeti Adattár I. Szerk.: Thury Etele. Pápa, 1906. Online: http://mek.oszk.hu/16600/16664/pdf/16664_1.pdf (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Török 1887. Török István: Pataki István ref. pap naplója 1672–1705-ig. In: Történelmi Tár, I. sorozat, 10. (1887) 1. sz. 144–154. Online: http://real-j.mtak.hu/4094/1/MagyarTortenelemiTar_1887_35_3_10.pdf (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- Trócsányi 1980. Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata (1540–1690). Bp., 1980. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Mol-DigiLib_MOLkiadv3_06/?pg=0&layout=s (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- V. Ecsedy 2005a. V. Ecsedy Judit: Könyvnyomatás az erdélyi fejedelemségben I. Apafi Mihály korában 1661–1690. I. Magyar Könyvszemle, 121. (2005) 3. sz. 289–308. Online: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00046/Ksz2005-3-02.htm#_edn32 (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)
- V. Ecsedy 2005b. V. Ecsedy Judit: Könyvnyomatás az erdélyi fejedelemségben I. Apafi Mihály korában 1661–1690. II. Magyar Könyvszemle, 121. (2005) 4. sz. 385–409. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00047/Ksz2005-4-02.htm> (Utolsó letöltés: 2018. február 10.)